

Wojna o Górski Karabach – niezakończony spór na gruzach ZSRR

15 września 2022

27 września 2020 roku na granicy Armenii i Azerbejdżanu doszło do wymiany ognia, rozpoczynającej kolejną wojnę o Górski Karabach. Jak przebiegały poprzednie konflikty i wojny o ten region w XX wieku?

Górski Karabach znajduje się w Kaukazie Południowym. Formalnie jest częścią Azerbejdżanu, de facto nieuznanym na arenie międzynarodowej niepodległym państwem ze stolicą w Stepanakercie. Głową państwa jest prezydent Arajik Harutiunian, a szefem rządu premier Grigori Martirosjan. Wg danych statystycznych z 2015 r. kraj ten był zamieszkiwany przez ponad 150 tys. osób, w przeważającej większości Ormian wyznających katolicyzm. Językiem urzędowym jest język ormiański. Powierzchnia kraju wynosi 11 458 km². Kraj sąsiaduje od zachodu z Armenią, od wschodu z Azerbejdżanem, a od południa z Iranem.

Wojna o Górski Karabach: geneza

Region ma dwie nazwy: Karabach i Arcach. Karabach to termin pochodzący z języków perskiego i tureckiego i jest bezpośrednim tłumaczeniem perskiego słowa *bagh e siah* (w tłumaczeniu na język polski oznaczającego „czarny ogród”). Ormianie używają terminu Arcach, wywodzącego się prawdopodobnie z ormiańskiego określenia Sartsakh (zbitka dwóch słów: *sar* oznaczającego górę i *tsakh* – lasy).

W starożytności teren Górskiego Karabachu był zamieszkały przez ludność posługującą się językami lezgińskimi. W VI w. p.n.e. znalazł się on w granicach Imperium Persów, rządzonego

wówczas przez Cyrusa II Wielkiego. Od 189 r. p.n.e. do 390 r. n.e. Karabach wchodził w skład należącej do Wielkiej Armenii prowincji Arcach. W następnym okresie był częścią Kaukaskiej Albanii, co wynikało z wojen toczonych z Wielką Armenią o terytorium. Dzięki działalności Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego w IV i V w. n.e. większość karabaskiej ludności została ochrzczona i stopniowo asymilowała się z narodem ormiańskim. Pod względem wyznaniowym chrześcijanie na terenie Karabachu należeli do Kościoła Albańskiego, wg źródeł ormiańskich założonego w IV w. przez pierwszego patriarchę Kościoła ormiańskiego, katolikosa Grzegorza Oświeciciela. Z kolei współczesne źródła azerskie mają wskazywać na pochodzenie Kościoła Albańskiego od Kościoła jerozolimskiego bądź syryjskiego. Później Kościół Albański miał zostać włączony do ormiańskiego Kościoła.

Na początku VIII w. Arabowie podbili Persję oraz zajęli Kaukaską Albanię, czego rezultatem było przeniknięcie islamu na teren Górskiego Karabachu. Od początku IX do połowy XIV w. region był częścią Księstwa Chaczen, które w swojej historii musiało zmagać się z naciskami zewnętrznymi ze strony Bizancjum oraz podbojami Mongołów i Turkmenów. W pierwszych latach XVI w. Księstwo Chaczen zostało podbite przez Persów. Wówczas ziemie Karabachu podzielono na pięć częściowo niezależnych księstw ormiańskich zwanych melikdomami. Na mocy traktatu zawartego w 1724 r. w Konstantynopolu spore tereny Persji zostały podzielone między Imperia Osmańskie i Rosyjskie. Wówczas Karabach znalazł się w granicach Turcji. W 1736 r. Karabach został podbity przez perskiego szacha Nadira Szaha. Po jego śmierci w 1747 r. lokalny wódz Panah Ali-han przejął kontrolę nad Karabachem i trzy lata później założył formalnie podległy Persji Chanat Karabachski. 14 maja 1805 r. przywódcy chanatu i Rosji podpisali traktat, na którego mocy Karabach miał przejść pod panowanie rosyjskie w zamian za gwarancję praw następców chana karabachskiego do prowadzenia polityki wewnętrznej, jednak ostatecznie od realizacji traktatu odstąpili Rosjanie podejrzewając chana o niełojalność

wobec Rosji. W 1813 r. Persja ostatecznie przekazała teren Chanatu Karabachskiego Rosji. Dziewięć lat później chanat został zlikwidowany. W okresie panowania Imperium Rosyjskiego na terenie Górskiego Karabachu osiedlało się wielu Ormian kosztem opuszczających te tereny muzułmańskich Azerów, Kurdów i Lezginów.

Wojna o Górski Karabach: pierwsze konflikty ormiańsko-azerskie

W latach 1905-1907 i 1917-1918 miały miejsce walki na tle etnicznym między Ormianami i Azerami. Spierano się o kwestię przynależności Górskiego Karabachu do jednego bądź drugiego narodu na bazie odwołania się do tego, kto pierwszy je zasiedlił. W listopadzie 1917 r. na Kaukazie Południowym powstał rząd niezależny od centralnych władz rosyjskich. W kwietniu 1918 r. Gruzini, Ormianie i Azerowie utworzyli Zakaukaską Demokratyczną Republikę Federacyjną. Miesiąc później, wskutek wcześniej kształtujących się podziałów na tle narodowościowym, powstały trzy odrębne kraje. W 1919 r. wybuchł konflikt między Armenią i Azerbejdżanem. Kością niezgody stała się przynależność terytorialna Górskiego Karabachu, Zangezuru i Nachiczewanu. Wojska brytyjskie stacjonujące wówczas na Kaukazie przyznały wspomniane wyżej tereny Azerbejdżanowi licząc, że Wielka Brytania będzie mogła mieć dostęp do ropy naftowej z Morza Kaspijskiego. W 1920 r. na konferencji pokojowej w Paryżu, mimo protestów Armenii, potwierdzono przynależność Karabachu do Azerbejdżanu oraz przyznano Ormianom ze spornego regionu prawo do autonomii.

W 1920 r. wybuchło wspierane przez Armenię powstanie zbrojne w Górskim Karabachu, skierowane przeciwko Azerbejdżanowi. Władze w Baku w celu stłumienia ormiańskiej rebelii skierowały większość wojsk azerskich ze swojego kraju. Natychmiast wykorzystwała to Armia Czerwona, która pod koniec kwietnia 1920 r. zajęła terytorium Azerbejdżanu, które później bolszewicy

przemianowali na Azerbejdżańską Socjalistyczną Republikę Radziecką. Kilka miesięcy później powstała Armeńska Socjalistyczna Republika Radziecka. Wówczas Rosyjska Federacyjna SRR zdecydowała o pozostawieniu Górskiego Karabachu i Nachiczewanu. W lipcu 1920 r. w granicach Azerbejdżańskiej SRR utworzono Nachiczewską Autonomiczną SRR. Natomiast w grudniu 1920 r. Moskwa podpisała z Armenią traktat uznający ormiańskie roszczenia do Zangezuru. W 1923 r. na terenie Górskiego Karabachu został utworzony Nagorno-Karabachski Obwód Autonomiczny. Wskutek utraty niepodległości przez Armenię i Azerbejdżan konflikt o Górski Karabach uległ „zamrożeniu”, a jego eskalacja nastąpiła dopiero w latach 80. XX w.

Górski Karabach po 1945 roku

Od lat 60. XX w. Armeńska SRR ubiegała się o przyłączenie Górskiego Karabachu do swojego państwa. Władze armeńskie liczyły na to, że dzięki temu uda się odwrócić dysproporcję demograficzną w tym regionie, rozstrzygającą się na korzyść Azerów. Według różnych źródeł w październiku 1987 lub 23 lutego 1988 r. rozpoczął swoją działalność Komitet „Karabach”. Jednym z jego założycieli był przyszły prezydent niepodległej Armenii, Lewon Ter-Petrosjan. Komitet był organizacją polityczną mającą na celu oderwanie Górskiego Karabachu od Azerskiej SRR i przyłączenie go do Armenii oraz budowę ormiańskiego państwa narodowego w granicach przekraczających tereny ówczesnej Armenii. Granice przyszłej Armenii miały obejmować Górski Karabach, Armawir, Gandzę, Nachiczewan, Geranboj, Achalkalaki i część Turcji. Politycy Komitetu w swoim programie głosili hasło zjednoczenia wszystkich ziem ormiańskich, przez co świadomie zrezygnowali z krytyki gospodarki centralnie planowanej oraz panującej w kraju korupcji.

Działacze Komitetu dążyli do usunięcia z terytorium Armenii ludności azerskiej, w związku z tym sformowane oddziały

paramilitarne prowokowały antyazerskie zamieszki w ormiańskich miastach, kończące się ucieczką Azerów z Armenii i Górskiego Karabachu. Warto zwrócić uwagę na istnienie dwóch frakcji w Komitecie – radykalnej i umiarkowanej. Radykałowie byli organizatorami zamieszek, natomiast umiarkowani działacze byli zwolennikami prowadzenia dialogu z politykami azerskimi oraz pokojowego współistnienia Ormian i Azerów. W lutym 1988 r. władze ZSRR odmownie odpowiedziały na petycję w sprawie przyłączenia spornego regionu do Armeńskiej SRR, w związku z czym Ormianie organizowali masowe demonstracje. Azerowie mieszkający w Karabachu początkowo zachowywali się spokojnie i manifestowali przed siedzibami lokalnych władz w karabaskich miastach domagając się zapewnienia im ochrony. Stopniowo jednak, wraz z dochodzącymi do Górskiego Karabachu informacjami o uchodźstwie Azerów z Armeńskiej SRR, nasilały się nastroje antyormiańskie.

Przykładem nasilania się nastrojów były wydarzenia mające miejsce w mieście Sumgaitu we wschodniej części Azerbejdżanu. Do tego miasta władze azerskie skierowały część uchodźców z Armeńskiej SRR. Do tej pory mniejszość ormiańska nie była niepokojona przez Azerów. Nie wiadomo jednak, jak ostatecznie doszło do wybuchu azerskiej agresji skierowanej przeciwko Ormianom mieszkającym w mieście. 26 lutego 1988 r. odbył się pokojowy wiec, na którym zgromadziło się ok. 200 Azerów domagających się zapewnienia ochrony swoim rodakom mieszkającym w Górskim Karabachu. Kilka godzin później pod tymi samymi hasłami zebrało się kilka tysięcy osób. Po zakończeniu protestów tego dnia większość uczestników rozeszła się do domów, jednak część Azerów podzielona na grupy liczące po kilkadziesiąt osób wszczęła bójki i awantury z miejscowymi Ormianami. Bilans starć wyniósł dwóch rannych Azerów oraz trzech rannych Ormian. 27 lutego 1988 r. w Sumgaicie zgromadziło się tym razem ok. 15 tys. osób domagających się obrony Azerów wypędzanych z Armenii oraz oskarżających Ormian o czystki etniczne na rodakach. Po zakończeniu wiecu część ludności azerskiej rozeszła się po ulicach miasta. Doszło do

szeregu awantur i bezpośrednich napaści na Ormian, które nie miały jednak charakteru etnicznego i stały się okazją do porachunków przestępczych. O sprowokowanie tumultu podejrzewano ormiańskiego przestępcę Eduarda Grigorianą. Według oficjalnych źródeł azerskich śmierć poniosło 32 Ormian, natomiast liczby poszkodowanych i rannych w ogóle nie ustalono. Warto wspomnieć, że niektóre rodziny azerskie nie wzięły udziału w pogromie, a nawet udzieliły pomocy Ormianom ukrywając ich w swoich domach.

W następnych latach działacze Komitetu „Karabach” organizowali manifestacje narodowe w Erywaniu oraz domagali się ukarania sprawców masakry w Sumgaicie. W listopadzie 1988 r. ormiańskie oddziały paramilitarne wypędziły ok. 200 tys. Azerów z Armeńskiej SRR, co jest uznawane za czystkę etniczną. Pod koniec 1988 r. władze ZSRR wprowadziły stan wyjątkowy na pograniczu armeńsko-azerskim, co uniemożliwiło dalsze wypędzenia. 10 grudnia 1988 r. aresztowano działaczy Ormiańskiego Ruchu Narodowego w obawie przed ich popularnością i zdolnością do mobilizacji społeczeństwa ormiańskiego.

Wojna o Górski Karabach 1992-1994

10 grudnia 1991 r. władze Górskiego Karabachu przeprowadziły referendum. Zdecydowana większość mieszkańców opowiedziała się za niepodległością. Rok później azerski parlament odebrał Karabachowi status obwodu autonomicznego. W odpowiedzi 6 stycznia 1992 r. została proklamowana niepodległość Górskiego Karabachu. Aktu niepodległości nie uznało żadne państwo na świecie, nawet Armenia.

Początkowo Ormianie w Karabachu prowadzili walkę partyzancką ciesząc się poparciem rządu niepodległej Armenii. Z czasem konflikt przekształcił się w regularną wojnę między wojskami Armenii i Azerbejdżanu. Obie strony dysponowały radzieckim uzbrojeniem i wyposażeniem oraz pomocą ze strony zagranicznych instruktorów i najemników. Po stronie Armenii walczyli

Ormianie z diaspory zamieszkującej Liban, Iran i Syrię, natomiast po stronie azerskiej walczyli Ukraińcy, Turcy i Afgańczycy. Warto tu zaznaczyć, że Rosjanie walczyli po obu stronach konfliktu. Na korzyść Ormian przemawiał dodatkowo fakt, iż oprócz posiadanego sprzętu, uzbrojenia i wyposażenia mieli też doświadczoną kadrę oficerską i lepszy poziom wyszkolenia wojskowego. W lutym 1992 r. wojsko armeńskie zajęło miasta Szuszi i Łaczyn i osiągnęło ważny sukces strategiczny. Wspomniane miasta tworzyły korytarz łacziński, którego posiadanie umożliwiało Ormianom dotarcie do Armenii omijając góry.

W noc z 25 na 26 lutego 1992 r. miała miejsce masakra w miejscowości Chodżały, mającej szczególne znaczenie strategiczne. Wskutek tej zbrodni wojennej zginęło 613 osób, w tym 106 kobiet i 83 dzieci. Wg przedstawicieli Human Rights Watch, zagranicznych i części armeńskich dziennikarzy odpowiedzialność za zbrodnię ponosili Ormianie, którzy w momencie zbliżania się azerskich uchodźców do granicy z Azerbejdżanem otworzyli do nich ogień. Strona armeńska z kolei obciążała wojsko azerskie, które miało w panice ostrzelać swoich rodaków, jednak brak na to dowodów. Współodpowiedzialnością obarczono również Rosjan z 366. pułku piechoty zmotoryzowanej, biorących udział w ataku na Chodżały i mających dostarczać broń ormiańskim żołnierzom.

Porażki wojsk azerskich na froncie oraz masakra w Chodżały były przyczynami kryzysu politycznego w Azerbejdżanie. W maju 1992 r. ustąpił prezydent Ajaz Mutalibow. Władzę objął Ludowy Front Azerbejdżanu, a prezydentem został Abulfaz Elczibej. Wówczas podjęto decyzję o przystąpieniu do kontrofensywy. Latem 1992 r. wojsko azerskie zajęło miasto Agdere, dotarło w pobliże Szuszi oraz przygotowywało się do odbicia korytarza łaczińskiego. W październiku 1992 r. azerska ofensywa zakończyła się klęską, a zimą 1993 r. Ormianie przeprowadzili kontrnatarcie, dzięki któremu odbili większość utraconych wcześniej terytoriów. W kwietniu 1993 r. wojsko armeńskie

zajął miasto Kelbadżar mające strategiczne znaczenie. Zdobycie Kelbadżaru przez Ormian spowodowało kolejny kryzys polityczny w Azerbejdżanie. W czerwcu 1993 r. doszło do zamachu stanu, wskutek niego Elczibej utracił władzę. Urząd prezydenta objął wówczas Hajdar Alijew, który rozwiązał organizacje paramilitarne i wcielił ich członków do armii oraz zarządził powszechny pobór. W grudniu 1993 r. armia azerska zaatakowała na całej linii frontu. W pierwszych dniach stycznia Azerowie sforsowali przełęcz w paśmie gór Murowdag i zbliżyły się do Keldżabaru będącego pod kontrolą Ormian. Ten sukces doprowadził jednak do rozciągnięcia linii zaopatrzenia w górach. Pod koniec grudnia 1993 r. wojsko armeńskie po przegrupowaniu i otrzymaniu dostaw rosyjskich rakiet Grad przystąpiło do przeciwuderzenia.

Po klęsce azerskiej ofensywy przystąpiono do rozmów pokojowych, patronowanych przez mińską grupę OBWE. Ponieważ stanowiska Armenii i Azerbejdżanu dotyczące przyszłości Górskiego Karabachu były niezgodne, co uniemożliwiało zawarcie pokoju, w maju 1994 r. obie strony podpisały zawieszenie broni. W wojnie o Górski Karabach w latach 1992-1994 po stronie armeńskiej zginęło 5856 żołnierzy, a ok. 20 tys. zostało rannych, natomiast Azerbejdżan stracił 11,5 tys. zabitych i ok. 30 tys. rannych żołnierzy.

Wojna kwietniowa w 2016 roku

Druga po rozpadzie ZSRR regularna wojna o Górski Karabach rozpoczęła się 1 kwietnia 2016 r. i trwała cztery dni, stąd jest nazywana wojną czterodniową lub wojną kwietniową. Teatrem działań wojennych był teren Nagorno-Karabachskiego Obwodu Autonomicznego i jego przyległości, mające stanowić integralną część Górskiego Karabachu. Według strony azerskiej przyczyną konfliktu był przeprowadzany przez Ormian ostrzał terytoriów zamieszkałych przez ludność cywilną w Azerbejdżanie, w związku z czym władze w Baku miały zdecydować o rozpoczęciu operacji wojskowej celem ochrony ludności azerskiej. Nie znaleziono

jednak dowodów na sprowokowanie przez stronę armeńską Azerbejdżanu do podjęcia działań wojennych.

Według zagranicznych komentatorów wojna kwietniowa nie była spontaniczną eskalacją konfliktu o Górski Karabach, tylko starannie przygotowaną operacją militarną, mającą na celu siłowe rozwiązanie konfliktu o sporny region. O tym miały świadczyć skala prowadzonych działań zbrojnych oraz liczba zaangażowanych sił zbrojnych i sprzętu bojowego po stronach armeńskiej i azerskiej. 5 kwietnia 2016 r. dowódcy wojsk Armenii i Azerbejdżanu podpisali zawieszenie broni w Moskwie. Dane dotyczące ilości zajętego przez Azerbejdżan terytorium oraz strat poniesionych przez obie strony różnią się. Według wersji azerskiej Armenia straciła 20 km² powierzchni Górskiego Karabachu, z kolei władze armeńskie twierdziły, że ich kraj utracił 8 km². Jakie straty poniosły obie strony? Według wersji przedstawianej przez Armenię Azerbejdżan utracił od 500 do 1500 zabitych oraz od 2000 do 2700 rannych żołnierzy, zestrzelone 2 śmigłowce i 14 dronów oraz zniszczone 26 czołgów, 4 transportery opancerzone, 1 trał przeciwminowy oraz wyrzutnię rakiet. Natomiast straty własne przedstawione przez Armenię miały wynosić 91 zabitych i 123 rannych żołnierzy, 9 zabitych i 6 rannych cywilów oraz zniszczonych 14 czołgów. Jakie natomiast straty własne oraz armeńskie przedstawiała strona azerska? Po stronie Azerbejdżanu zginęło 94 żołnierzy, 2 zaginęło i 39 zostało rannych. 6 cywilów poniosło śmierć, a 26 zostało rannych. Stracono po jednym ciężkim śmigłowcu bojowym Mi-24, dronie i czołgu. Armenia miała natomiast stracić 560 zabitych i 500 rannych żołnierzy oraz zniszczone 33 czołgi i inne pojazdy bojowe, a także 25 dział oraz moździerzy. Skąd tak poważna dysproporcja w liczbach strat podawanych przez obie strony konfliktu? Równolegle do konwencjonalnej, prowadzona jest również wojna informacyjna. W celu dezinformacji wroga i przedstawienia siebie jako strony zwycięskiej podawano informacje o niskich stratach własnych oraz wysokich stratach przeciwnika.

Autorstwo: Adam Busse
Źródło: Histmag.org
Licencja: [CC BY-SA 3.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/)

Bibliografia

1. Bohdan Baranowski, „Historia Azerbejdżanu”, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987.
2. Tomasz Grywaczewski, „Granice marzeń: o państwach nieuznawanych”, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2018.
3. Piotr Kwiatkiewicz, „Azerbejdżan: ukształtowanie niepodległego państwa”, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
4. Zbigniew Rokita, „Historia konfliktu górskokarabaskiego i jego miejsce w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej”, „Pisma Humanistyczne” 2010, nr 7.
5. Tadeusz Świętochowski, „Azerbejdżan”, Wydawnictwo TRI0, Warszawa 2006.
6. Mirosława Zakrzewska-Dubasowa, „Historia Armenii”, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1977.